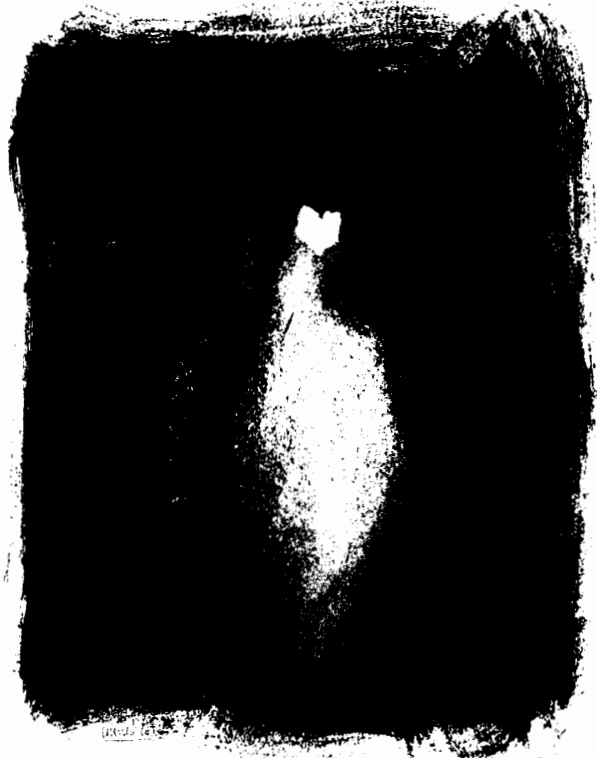

L'ESPILL

DIRECCIÓ LITERÀRIA DE JOAN FUSTER

Anna Aguado • Isabel Morant Deusa • M. Dolors Ramos • Estrella Garrido Arce • Rosa Cubas Cubel • Marinela Garcia Sempere • Vicent Josep Escartí • Isidre Martínez • Pasqual Patuel

---

Nº 29 • València • Octubre 1991

potencien alhora aquesta activitat reflexiva distanciadora.

Fer *estrany* allò que és habitual, objectivar mitjançant la intensificació selectiva de trets inversemblants del nostre entorn, en oferir-nos com a inèdita la nostra pròpia imatge reflectida en l'espill de l'art: vet aquí el resultat immediat (quasi brechtian) d'aquesta *existència transcendent* de l'obra de Joana Francès, on l'aspecte humà mai no hi és absent, però que precisament en aquesta concreta etapa arribà a dominar radicalment l'horitzó de la seua tasca artística.

D'alguna manera, amb la doble aproximació portada a terme, breument, al

voltant de les dues fases més representatives de la trajectòria estètica de Joana Francès, s'ha pretès traçar un perfil esquemàtic del desenvolupament de les seues aportacions artístiques, en connexió amb els moments i les conjuntures efervescentes, ja que en aquest context assolí el personal itinerari creatiu. Amb això s'ha volgut, així mateix, reforçar i actualitzar el significat de la seua figura, portant a la nostra memòria el record de la seua amistat.

Considerem, doncs, aquest text —en la mesura que això siga possible— com a explícit i sincer homenatge dedicat a l'artista desapareguda.

EL SANT SEBASTIÀ DE JACOMART A LA SEU DE XÀTIVA NO ÉS AUSIÀS MARCH

Josep Lluís Cebrian

La taula de Sant Sebastià atribuïda a Jacomart, actualment conservada al petit museu instal·lat en l'antiga sagristia de la Seu de Xàtiva, és, sens dubte, la pintura gòtica valenciana més coneguda i reproduïda a tot arreu.

L'èxit i la difusió no han estat conseqüència del seu valor artístic intrínsec, que en té, ni de la fama del seu autor, l'obra del qual es constitueix en el punt més alt i valuós de la pintura gòtica sud-catalana, sinó per haver estat relacionada amb la figura del gran poeta Ausiàs March. Gairebé tots els llibres de la literatura catalana, en arribar el capítol que s'ocupa de la seua obra poètica, inclouen una reproducció de la taula de Sant Sebastià, al peu de la qual hom l'identifica amb el poeta, unes vegades amb contundència sorprenent i d'altres amb matisacions, com per exemple les d'aquest estil: «Retrat de Sant Sebastià fet per Jaume Jacomart per al qual es suposa que Ausiàs

March va servir de model»; «Sant Sebastià. Segle xv. Atribuït a Jacomart. Segons la tradició el model d'aquesta obra fou Ausiàs March».

¿D'on provenen aquestes suposicions o falses tradicions? ¿De quina època daten i quin és el seu origen? Abans d'aclarir aquestes qüestions, bo serà que repassem una mica la història d'aquesta taula fins on ens és possible.

La taula de Sant Sebastià fa parella amb una altra de Santa Elena, provinent del mateix desaparegut retaule i obra de la mateixa mà. Ambdues pintures estaven a l'antiga església conventual de Sant Francesc (segle XIV), en curs de restauració des de fa deu anys. Aquesta església xativina fou el temple de la *jet-society* de la ciutat durant el segle xv. Les famílies més importants i els membres de l'alta política hi tenien vas. En ella foren soterrats el comte d'Urgell (Jaume el Dissortat), les germanes de Calixt III,

els avis d'Alexandre VI, el darrer Gran Mestre de l'Orde de Montesa, els comtes de Toreno, els Bertran de Lis...

En la parte interior de la puerta principal está el subterráneo panteón del Conde de Urgel, cuyos restos se han confundido con los de otros cadáveres, según tuvimos ocasión de comprobar personalmente hace un par de años. También ya cen enterrados en este templo, sin haberse cuidado de conservar sus inscripciones sepulcrales al renovar el pavimento, los célebres Borjas: D. Rodrigo, D.ª Sibila, y D.ª Catalina, parientes de los pontífices setabenses. A los pies del templo, junto a la cancela de la puerta principal, está el retablo gótico del Ecce-Homo. Y en una capilla lateral, las hermosas tablas de Jacomart que representan a Santa Elena y San Sebastián, supuesto retrato de Ausias March.¹

Aquestes paraules d'en Carles Sarthou que assenyalen ja la taula de Sant Sebastià com un «suposat retrat» d'Ausiàs March, foren publicades per primera vegada l'any 1925.

Així doncs, abans de la Guerra d'Espanya les taules de Santa Elena i Sant Sebastià estaven cadascuna a un costat de l'altar d'una capella, als peus de l'església, vora la porta rectangular que hi accedeix. És ben possible que ambdues taules, per llur sumptuositat i dimensions, siguen les darreres deixalles de la polsera del retaule gòtic que degué presidir l'altar major del temple. Per tal de fer-nos-en una idea, pensem, per

exemple, en un retaule de majors dimensions que el de la capella prioral del Salvador, al claustre de la catedral de Sogorb, també atribuït a Jaume Baçó, Jacomart.² Cal assenyalar la relació estreta i inequívoca entre la Santa Elena de Xàtiva i la Mare de Déu sedent del retaule de Sogorb, desmuntat desencertadament en l'actualitat i obra de la mateixa mà.

Desaparegut el retaule de Sant Francesc de Xàtiva, sense saber com ni per què, es conservarien almenys les dues taules que ens ocupen, les quals foren protegides al segle XVIII per uns fastuosos marcs daurats d'estil rococó. Si bé és perceptible a simple vista que l'estil d'aquests marcs res no té a veure amb l'estil de les pintures que contenen, és innegable que els presten un posat i una magnificència que per si soles, com a taules soltes, no tindrien. El fet que al segle XVIII es molestassen a emmarcar tan ricament dues pintures *antigues* que anirien pegant bacs per l'església ens fa veure que les creurien valuoses o almenys, molt boniques, com realment ho són.

El 1936 l'església fou saquejada i molt maltractada, però aquestes destrosses no afectaren la fàbrica gòtica, que fins 1976 estigué oculta sota una reforma del segle XVIII que, entre d'altres coses, ocultà el fustam de la coberta a doble vessant amb una volta de canó.

Tanmateix, les taules de Sant Sebastià i Santa Elena van poder ser salvades i es conservaren durant la contesa en el Museu de l'Almodí. En acabar la guerra foren restituïdes al clergat i van ser instal·lades a la

1. Sarthou Carreres, Carlos; *Játiva, guía oficial histórica ilustrada*, 2a. edició, Alboraya, 1988, p. 153. Les restes del comte d'Urgell es troben soterrades en l'actualitat a la capella reial del castell de Xàtiva, bastida a instàncies de la reina na Maria, esposa d'Alfons el Magnànim. Vegeu del mateix autor l'obra *El Castillo de Játiva y sus históricos prisioneros*, 2a. edició, València, 1988.

2. Llorens Raga, Peregrín Luis; *El claustro gótico de la Catedral de Segorbe*, València, 1970, p. 60. Llorens Raga, canonge arxiver de la Seu de Sogorb, no atribueix el retaule a Jacomart ni a cap altre pintor. Entre les pàgines 56 i 57 publica una fotografia de l'interior de la capella prioral del Salvador, amb el retaule encara muntat al fons, el qual, per cert, sembla incomplet, ja que pareix que li falte un tercer pis ja desaparegut i les petites taules de la polsera al voltant de l'àtic.

Seu, perquè l'antiga església de Sant Francesc havia restat força malmesa, la qual es va convertir als pocs anys en un *cinema*. Durant uns quaranta anys s'allotjaren en una de les capelles laterals de la Seu, als peus del temple, també vora les portes principals d'accés. Després es traslladaren a l'antiga sagristia, on es pretenia instal·lar una mena de petit museu, el qual al cap dels anys encara no s'ha acabat d'engegar, on resulta difícil ara per ara tindre accés. Jo mateix encara no he tingut la possibilitat de veure'l.

El Sant Sebastià i la Santa Elena de Jacomart han estat recentment exposats, durant quatre mesos, al pis inferior de la torre metàl·lica que ha allotjat la dissortada exposició del 750 Aniversari de la fundació del Regne de València pel rei en Jaume. No tenim notícies pel que fa a llur estat de conservació després de la dita exposició, en la qual diverses pintures i objectes exposats quedaren greument malmesos per les fluctuacions de la temperatura, les mascletades i, al capdavant, per la incúria dels organitzadors, especialment la taula de Sant Bru de Ribalta, pertanyent als fons del Museu de Belles Arts de València.³

Pel que fa als atributs iconogràfics de Sant Sebastià, en la mà dreta sosté un grapat de sagetes que miren cap al paviment de manisetes, mentre que, en l'esquerra, porta un arc. El seu cos no se'ns mostra en aquest cas clivellat per nombroses fletxes, sinó que simplement s'al·ludeix al suplici al·legòricament, a través dels objectes que sosté a les mans. Cal tindre en compte, però, que, segons la llegenda, sant Sebastià no morí per causa de les ferides provocades per les sagetes, malgrat que s'ha triat ben sovint aquest moment per representar-lo

iconogràficament, sinó que morí molt més tard fuetejat a mans dels botxins.⁴ Així doncs, l'hagiografia fa sobreviure el màrtir guerrer després d'una pluja de sagetes, de la qual va eixir victoriós en la seua fe. És important assenyalar que la iconografia medieval, des del segle XII al XIV, preferí destacar el caràcter militar i guerrer del sant, si bé és cert que podem trobar casos en els quals apareix sense armadura i seminu, tal i com més tard preferiran representar-lo els pintors del segle XVIII. Aquells qui són portadors de l'arc tenen el privilegi d'eleger llur propi destí.⁵

El Sant Sebastià de Jacomart té un posat més aristocràtic que guerrer, sembla més aviat un noble cortesà, abillat a l'última moda de l'època. Aquest *dandy* del segle XV, amb un rostre d'expressió continguda, porta el cap cenyit per una diadema de quatre perles en creu, semblant a les que llueixen els àngels de la Magdalena de Reixach a l'església de Sant Feliu de Xàtiva.⁶ El pentinat de Sant Sebastià, també al gust reixarquià, és d'estenalletes, a l'estil del que mostra Sant Joan en la Cena Eucarística del retaule de la Santa Cena a la Seu de Sogorb, atribuït a Jacomart.

Santa Elena, per la seua banda, sosté amb una mà la creu i amb l'altra els claus del Nostre Senyor. La posada en escena és digna d'una emperadriu medieval, a meitat camí entre la realitat i la idealització imaginativa. Tant la mare de Constantí com Sant Sebastià, ens ofereixen un exemple del bon vestir, del saber estar, de la contenció aristocràtica del segle XV, de la magnificència d'un gust exquisit, d'un luxe captivador i elegant que aconsegueix encara no ultrapassar la frontera de les estridències.

3. Vegeu Muntaner, Jordi; «Així es desfà el patrimoni», *El Temps*, núm. 240, del 23 al 29 de gener de 1989, ps. 68-70.

4. Vorágine, Santiago de la; *La leyenda dorada, I*, Alianza Forma, Madrid, 1984, p. 115.

5. García Atienza, Juan; *Santoral diabólico*, ed. Martínez Roca, Barcelona, 1988, ps. 441-445, 550.

6. Vegeu fotografies en Ventura, Agustí, *L'església de Sant Feliu de Xàtiva*, Xàtiva, 1979, p. 61.

Com llegiem adés en citar un text de Carles Sarthou, l'any 1925 l'autor ja considerava el sant cortesà de les fletxes com un «suposat retrat d'Ausiàs March». Vint-i-cinc anys després, el 1950, l'Ajuntament de la ciutat de València i Lo Rat Penat, tragueren pel fil el cabdell, erigint una làpida per al nou emplaçament del sepulcre d'Ausiàs March a la Seu de València. En caràcters neogòtics i sobre pedra negra, foren gravats un parell de versos del poeta que fan referència a la seua tempestuosa relació amb la Mort: «Jo sóc aquest que en la mort delit prenc, puix que no tolç la causa per què em ve». La inscripció corre al voltant de la figura del poeta, inspirada directament en la taula de Xàtiva, amb alguna llibertat de composició com per exemple un llibre tancat al pit, entre les mans. Sota els peus de la figura ja per sempre eternitzada del poeta, llegim: «L'Ajuntament de València i Lo Rat Penat. Any mcml».

A la ciutat de Gandia s'erigí també un monument al poeta saforenc, seguint el mateix model que la seua tomba, és a dir, la taula de Sant Sebastià de Jacomart de la Seu de Xàtiva.

L'origen que té la identificació del Sant Sebastià amb la imatge d'Ausiàs March data de la segona dècada del segle xx i parteix d'un malentès, generalitzat amb el pas dels anys i silenciats per desconeixement o interessos obscurs. Calia potser aleshores i, ens cal encara, poder identificar el nostre més gran poeta amb una imatge concreta que, sense anacronisme, ens permetria saber com fou en realitat aquell qui tant estimà, amb el cor «plagat ab la sageta d'or / ab què Amor plaga.ls enamorats» (Cant 79).

No trobareu cap referència anterior al 1912 que identifique la pintura del sant i la figura del poeta com una mateixa persona. En aquest any, Elies Tormo publicà un llibre, *Las tablas de las iglesias de Játiva*, on recull i amplia una sèrie d'articles que sobre pintura medieval xativina havia publicat

a la premsa diària. En aquesta obra llegim sobre aquest tema:

Las otras dos piezas, de interés tan singular, en la iglesia de San Francisco, son las dos tablas con los marcos de estilo de cornucopia, que representan, en pie sobre solado de azulejos ricos, á Santa Elena y á San Sebastián; probablemente, tablas laterales de un hermoso retablo perdido, que bien puede atribuirse al mismo gran maestro del cuatrocentismo valenciano, á Jaime Jacomart Baço.

Están en perfecto estado de conservación y limpieza con el efecto del templo muy á la vista, por no haber sido barnizadas, como lo fueron las del retablo de la Seo, la obra maestra del insigne artista. Éstas tienen ese singular encanto de parecer, más bien que santos, dos retratos de príncipes del tiempo del pintor, lujosamente ataviados y elegantemente plantados en el centro de la tabla. Con todo el continente casto y sencillo encanto del arte de los primitivos, tienen el hechizo mundano que convidaría á robarlas, para adorno de algún histórico salón. están colgadas á la derecha y á la izquierda de uno de tantos malos retablos como los que contiene la iglesia de San Francisco, el de la capilla de los pies en el lado del Evangelio, con mucha luz cuando se abre la puerta al entrar ó salir los fieles. Como el templo está abierto casi siempre y como cae cerca de la estación, sin atravesar apenas las calles, yo he perdido la cuenta de las veces que habré examinado estas dos lindas obras, pues no sé entrar en la vieja ciudad sin pasar un instante á ofrecer mis respetos á la bella emperatriz y al denodado caballero cristiano.

Ella lleva tocas blancas y negras, como de regia viudez, pero el resto del traje es de brocado de oro y rojo, con corona de tres enhiestos floroncitos en la cabeza, sobre las tocas. Sostiene con la izquierda la alta cruz del Señor, descubierta por sus piadosos afanes, puesta en el cruce de brazos la corona de espinas,

mientras con la otra mano levanta y muestra los clavos de la crucifixión.

San Sebastián no fué para los artistas de la Edad Media un repetido tema de bello desnudo varonil, como del Rancimiento para acá. Aquí Jacomart, ó el discípulo suyo que sea el autor de estas tablas singulares, pintó muy plantado á un doncel ó joven caballero de la corte del rey, —cortes de amor y cortesía y de gaya ciencia en aquel entonces—, caracterizado como santo por la aureola y como San Sebastián particularment por llevar un haz de tres dardos ó flechas en su mano derecha y un arco muy pesado y retorcido, con dos metálicas punteras de dos cornetes á los extremos, en su izquierda. Ello son los instrumentos de su cruento martirio, pero los ostenta el caballero cual sencilla arma de caza ó guerra. Viste con elegancia calzas rojas y mangas del mismo color, con sobrevesta corta, ceñida á la cintura, de brocado de oro y azul, orlada de armiño, ostentando una corta y ceñida esclavina á los hombros. No es precisamente de héroe su aspecto, con el aire doncel de su rubia casi roja barba en estrecha punta partida y el mucho y crespo y rubio pelo —cap d'estop lo podríamos llamar, como al malogrado Ramón Berenguer II—, que fue tan de la predilección del pintor Jacomart.

El lector amante del gran poeta Ausias March, aquí lo puede imaginar; así vestía y así se comportaría, al menos cuando no dejara traslucir al mundo la hondísima melancolía de sus amores por Na Teresa, causa inmortal de su fama. Plenamente contemporáneo del poeta es este San Sebastián, tan sutil y discretamente mundano y caballeresco. ¡Por efigie del Emperador Constantino lo tomaron en la Exposición de Valencia!⁷

Com hem vist, Elies Tormo no afirmà pas que el Sant Sebastià fos Ausiàs March, sinó simplement que la taula pertanyia a la mateixa època històrica. El poeta, d'un estatus social alt, és possible que en algun moment vestís així. No deixa de ser curiós que a l'Exposició de València de 1909 cregueren que es tractava de l'emperador Constantí, sens dubte perquè anava acompanyat de la taula de Santa Elena.

A la història de l'art i a tots els camps de la història en general, trobem molts d'aquests petits malentesos que, amb el pas del temps, hom fa verídics o són atribuïts a la tradició. Sols la investigació continuada i honesta, que deixi a banda els tòpics i revise les fonts, ens permetrà d'anar eliminant-los per tal de poder bastir la nova història de l'art al País Valencià.

7. Tormo, Elías; *Las tablas de las iglesias de Játiva, un museo de primitivos*, Imprenta de Jaime Ratés, Madrid, 1912, ps. 104-106.

